

ALINA KAŁUŻNA-WIELOBÓB

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN, Kraków

Marzenia współczesnych kobiet w różnych okresach rozwojowych

W literaturze jest pewna ilość publikacji dotyczących celów, aspiracji i planów, ale stosunkowo niewiele jest prac zajmujących się marzeniami jako formą pośrednią między fantazją a celem. W poniższym artykule zreferowane zostaną wyniki badań oraz wynikające z nich praktyczne implikacje dla pracy pedagogów, nauczycieli, psychologów. Przedstawione tu wyniki badań są etapem głębszych studiów zajmujących się marzeniami w biegu życia ludzkiego.

Dostosowując w zmieniającej się rzeczywistości społeczno-ekonomicznej system edukacji do wymogów teraźniejszości, warto wiedzieć, co dla aktualnych generacji uczniów i studentów jest (z ich własnego punktu widzenia) ważne, czego pragną, a więc jakie są ich marzenia. Znajomość marzeń współczesnych licealistek, studentek, jak również kobiet w wieku średnim pozwoli na budzenie ich większej motywacji do nauki, poprzez pokazywanie wiedzy i umiejętności, jako użytecznych dla realizacji ich własnych marzeń.

Celem referowanych badań było:

1. przedstawienie obrazu marzeń współczesnych kobiet w różnych grupach wiekowych (16–18, 20–24 i 35–50 lat);
2. wstępne określenie kierunków zmian rozwojowych w zakresie marzeń; zmian, jakie zachodzą na przełomie późnej adolescencji (wieku młodzieńczego) i wczesnej dorosłości – w okresie krystalizowania się marzeń;
3. pokazanie różnic między marzeniami osób w wieku młodzieńczym i w okresie średniej dorosłości;
4. pokazanie różnic pokoleniowych między marzeniami aktualnych licealistek i studentek (urodzonych w latach 1980–1994) a marzeniami młodzieńczymi

kobiet urodzonych w latach 1954–1969 (co może być związane z zachodzącymi zmianami społecznymi w zakresie oczekiwań dotyczących ról pełnionych przez kobiety, większej dostępności, a co za tym idzie, powszechności edukacji na poziomie wyższym oraz wzrastających możliwości kariery zawodowej dla kobiet);

5. pokazanie praktycznych wniosków dla pracy edukacyjnej ze współczesnymi kobietami (młodzieżą licealną, studentkami i kobietami w wieku średnim) oraz innych form praktyki pedagogicznej i psychologicznej.

W artykule opisane są wybrane wyniki badań poprzecznych oraz badań w modelu *ex post facto*. Badania te mają charakter eksploracji pozwalającej na wstępne oszacowanie kierunków zmian, gdyż w celu poznania faktycznej dynamiki zmian związanych z rozwojem marzeń w biegu życia trzeba byłoby przeprowadzić badania podłużne. Wstępne wyniki uzyskane w referowanych badaniach pozwolą na postawienie hipotez dla badań longitudinalnych.

Badania te pozwolą również na wstępne określenie, które różnice w specyfice marzeń mają charakter rozwojowy (są związane z ewolucją marzeń w biegu życia), które związane są z różnicami indywidualnymi, a które wydają się charakterystyczne dla danej generacji. Być może uzyskane informacje okażą się przydatne w pracy psychologicznej, pedagogicznej i wychowawczej z młodzieżą (w aspekcie wspomagania pracy z własnymi marzeniami, uświadamiania ich sobie, doprecyzowywania, oddzielania od złudzeń prowadzących potencjalnie do frustracji, wyznaczania celów i planów realizacji) oraz w pracy z kobietami doświadczającymi kryzysu połowy życia.

W referowanych badaniach skupiono się jedynie na kobietach, gdyż stwierdzono różnice w specyfice marzeń u kobiet i mężczyzn. Kobiety częściej formułują marzenia rozgałęzione – dotyczące więcej niż jednej sfery życia (Drebing, Gooden 1991; 1995; Lankin 1983; Levinson i in. 1978; 1996; Roberts, Newton 1987). Również zmiany społeczne wpływające między innymi na wzorce roli kobiety podlegają intensywnym przeobrażeniom. Przykładowo coraz więcej kobiet jest zainteresowanych łączeniem życia osobistego (rodzinnego) z karierą zawodową. Aby dostosować system edukacji do potrzeb kobiet, stwarzając im lepsze możliwości samorealizacji i dążąc do wyrównania szans osób obu płci na różnych polach społecznych, warto poznać, o czym faktycznie marzą współczesne kobiety.

Badano kobiety w kilku okresach rozwojowych: młodzieńczym i wczesnej dorosłości (uczenice liceum i studentki) oraz w wieku średnim (35–50 lat). W każdym z tych okresów marzenia odgrywają istotną rolę. Licealistki i studentki to osoby w wieku, w którym, według D. Levinsona (Levinson i in. 1978; 1996) kształtuje się marzenie rozumiane jako wizja siebie w dorosłym życiu, jako człowieka realizującego określone cele i prowadzącego określony styl życia. Z badań D. Levinsona wynika, że marzenie krystalizuje się między 16. a 24. rokiem życia. Według badań

J.L. Singera (1980) jest to okres spędzania największej ilości czasu na aktywnym snuciu marzeń. Warto również wspomnieć o roli marzeń w kształtowaniu się tożsamości w okresie adolescencji. Marzenia życiowe formułowane u progu dorosłości na przestrzeni lat ulegają dalszym przekształceniom (Oleś 2012). Wiek średni to okres, w którym, zgodnie z koncepcją D. Levinsona (Levinson i in. 1978; 1996), marzenia odgrywają istotną rolę, gdyż człowiek ocenia swoje życie w okresie wczesnej dorosłości, odnosząc je do młodzieńczych marzeń i może oceniać swoje życie w minionym okresie, w zależności od tego, czy udało mu się te marzenia zrealizować.

Rozumienie terminu „marzenie”

W celu ustalenia znaczenia terminu marzenie, przeanalizowano rozumienie tego terminu u takich autorów, jak A. Adler (1986), C.E. Drebing i W.E. Gooden (1995), S. Freud (1915–1937/1997), D. Levinson (1978; 1996), W. Łukaszewski (1984), K. Obuchowski (1993), J.L. Singer (1980) oraz definicję w *Słowniku języka polskiego* (2002) (zob.: Kałużna-Wielobób 2010). Różne ujęcia zagadnienia marzeń u poszczególnych autorów stały się podstawą do wyodrębnienia różnych kategorii do analizy zebranego materiału badawczego (wywiady i ankiety). Stąd kategoryzacja ma charakter eklektyczny. Ostatecznie przyjęto następujące rozumienie terminu „marzenie”. Jest to wizja, wyobrażenie lub ciąg wyobrażeń, na które mogą składać się myśli, obrazy i przeżycia. Wyobrażenie jest obrazem nieistniejącego w danym momencie rzeczywistości stanu, w którym – według osoby snującej marzenie – spełnione są jej najważniejsze pragnienia. Marzenie jest formą przejściową między fantazją a celem. Marzenie lub jego elementy mogą, ale nie muszą zostać przez daną osobę postawione jako cel, który zamierza ona realizować. Nie wszystkie cele mają związek z marzeniami (Kałużna-Wielobób 2010).

Na podstawie analizy literatury można wyodrębnić dwie kategorie marzeń: 1) marzenia mające formę fantazji, podczas której osoba snująca marzenie wyobraża sobie siebie dokonującą niezwykłych czynów, których, jak się wydaje, nie jest w stanie dokonać w rzeczywistości i kiedy to czynność marzenia (i powstające przy tej okazji stany emocjonalne) są celem samym w sobie oraz 2) marzenie mające formę wizji siebie w przyszłości jako człowieka osiągającego określone sukcesy, dążącego do określonych celów, posiadającego określone parametry i/lub doświadczającego pewnych stanów. Marzenia te dotyczą własnej przyszłości, które być może staną się punktem wyjścia do postawienia celów życiowych i/lub punktem odniesienia oceny własnego życia. Obie kategorie marzeń są niezwykle istotne, w okresie

adolescencji oraz u progu wczesnej dorosłości. Dorastający spędzają dużo czasu zarówno na marzeniu w formie fantazjowania (zob.: Singer 1980), jak i na marzeniach dotyczących własnej przyszłości, gdyż jest to okres poszukiwania własnej tożsamości i wyboru drogi życiowej oraz celów życiowych. Snucie marzeń dotyczących własnej przyszłości wydaje się istotnym aspektem realizacji tych zadań. W niniejszej pracy tematem jest druga kategoria marzeń: wymarzona wizja siebie w przyszłości.

Metoda badania

Postawiono następujące pytania badawcze o charakterze eksploracyjnym:

- Jaka jest treść marzeń kobiet w poszczególnych okresach rozwojowych?
- Jaka jest forma marzeń kobiet w poszczególnych okresach rozwojowych?
- Czym różnią się marzenia licealistek od marzeń studentek?
- Czym różnią się marzenia młodzieńcze od marzeń wieku średniego?
- Czy istnieją i jakie są różnice pokoleniowe w zakresie marzeń młodzieńczych między kobietami urodzonymi w latach 1954–1969 a urodzonymi w latach 1980–1994?

Osoby badane:

W badaniach uczestniczyło 509 kobiet:

- Kobiety w wieku 35–50 lat z wykształceniem średnim i wyższym, ze środowiska wielkomiejskiego: 112 osób (badanie w latach 2003–2004, urodzone w latach 1954–1969).
- Uczennice klas I i II trzech liceów krakowskich; wiek 16–18 lat: 158 osób (badanie w latach 2009–2010, urodzone w latach 1991–1994).
- Studentki różnych kierunków uniwersytetów: Pedagogicznego, Jagiellońskiego oraz Rolniczego w Krakowie. Wiek 19–24 lat: 239 osób (badanie w latach 2009–2010, urodzone w latach 1980–1986).

Metody badania:

- Wywiad strukturyzowany dotyczący marzeń (badanie kobiet w wieku 35–50 lat). Struktura wywiadu zamieszczona została w innej pracy autorki (Kałużna-Wielobób 2010). Wywiad zawierał pytania dotyczące następujących zagadnień: 1) pytania o wspomnienia marzeń z okresu dorastania: czy osoba pamięta swoje marzenia z okresu dorastania, o treść i formę tych marzeń, o ich źródło, o poczucie ich zrealizowania, o historię realizacji tych marzeń, dalsze plany związane z tymi marzeniami, poczucie spełnienia, szczęścia lub rozczarowania, frustracji związanych z realizacją marzeń, obecną ocenę marzeń z okresu dorastania; 2) pytania o marzenia aktualne dotyczyły: posiadania aktualnych ma-

rzeń, ich treści, źródła, planów realizacji, podjętych działań, zmierzających do ich realizacji, wiary w to, że uda się te aktualne marzenia zrealizować; 3) meta-refleksje – pytania w tym zakresie dotyczyły opinii na temat źródła marzeń, czynników mających wpływ na kształtowanie się marzeń, sensu i roli marzeń, przyczyn, dla których niektórzy ludzie nie realizują marzeń, postaw wobec kobiet nierealizujących marzeń, wyobrażeń na temat treści marzeń kobiet z pokolenia badanych w wieku 18–20 lat, współczesnych kobiet 35–50-letnich oraz współczesnych nastolatek i dwudziestolatek, jak również miejsca marzeń w życiu współczesnego człowieka oraz wartości marzeń.

- Ankieta dotycząca marzeń (badanie uczennic liceów i studentek). Ankieta zawierała pytania dotyczące następujących zagadnień: posiadania marzeń, treści marzeń (prośba o ich dokładne opisanie), źródła marzeń, zamiarów i planów realizacji, sensu i funkcji marzeń oraz rozumienia terminu „marzenie”. Badanym nie narzucono rozumienia terminu marzenia (nie podano definicji marzenia). A więc przedmiotem badań uczyniono to, co same badane uważają za swoje marzenia.

Do analizy wyników przyjęto eklektyczną kategoryzację marzeń. Analizowane kategorie zamieszczono w tabeli 1. Odpowiedzi badanych były kategoryzowane przez sędziów kompetentnych. Przydzielano je do kategorii wyodrębnionych na podstawie literatury i uzupełnionych o kategorie empiryczne. Nie uwzględniono w grupie badanych ankiet, w których badane napisały, że marzenia są ich prywatną sprawą i nie chcą ich zdradzać.

Tabela 1. Analizowane kategorie marzeń

Zakres	Kategorie ogólne ¹	Kategorie szczegółowe
1	2	3
Ilu sfer życia dotyczy marzenie	brak marzeń	brak marzeń
	marzenia pojedyncze dotyczące tylko jednej sfery życia	pojedyncze ogólne/ogólnikowe
		pojedyncze szczegółowe, konkretne lub w formie wizji
	marzenia rozgałęzione dotyczące więcej niż jednej sfery życia	rozgałęzione w formie ogólnej/ogólnikowej (np. założyć rodzinę, skończyć studia, zdobyć dobrą pracę)
		rozgałęzione – tylko w 1 sferze szczegółowe: konkretne, a w pozostałych sferach ogólne lub ogólnikowe
		całościowa wizja ze szczegółami

¹ Kategoria na podstawie: Łukaszewski (1984).

1	2	3
Treść marzenia	związek – dotyczy intymnych związków z innymi takimi jak: miłość, przyjaźń oraz małżeństwo	ogólnie (mieć związek, męża)
		konkretne, szczegółowe lub wizja (np. wyobrażenie o jakości związku, partnera, siebie w związku)
		przyjaźń
	rodzina	ogólnie (założyć rodzinę, mieć dzieci)
		szczegółowe (wizja rodziny)
	wykształcenie (edukacja)	
	kariera – dotyczy pracy zawodowej	ogólnie (np. dobra praca, praca z dobrymi zarobkami)
		konkretny zawód
		czerpanie satysfakcji z pracy, robienie czegoś sensownego, praca, w której będę realizować siebie
		konkretne osiągnięcia zawodowe (konkretne sukcesy, pozycja; wykonywanie konkretnych funkcji i zadań, które ktoś uważa za ważne)
	osobiste – dotyczy rozwoju osobistego oraz realizacji osobistych pragnień, życzeń, indywidualnych celów, które nie są celami małżeńsko-rodzinnymi ani zawodowymi	podróże
		twórczość
		hobby
		uczenie się nowych umiejętności
		marzenia związane z nieakceptacją siebie i chęcią „poprawy siebie” np. poprzez udoskonalenie własnej urody
		inne (niemieszczące się w innych kategoriach tu wymienionych)
	materialne – dotyczy posiadania dóbr materialnych, pieniędzy, bogactwa, dostatniego życia, bezpieczeństwa finansowego oraz posiadania konkretnych dóbr materialnych, takich jak np.: mieszkanie, dom, samochód, pralka, noszenie drogich ubrań i używanie ekskluzywnych kosmetyków	
	społeczne (służba społeczna, działanie na rzecz grupy) i duchowe	
Stopień określoności wyniku	finalne – efekt finalny. Opisy stanów konkretnych lub zbiorów stanów konkretnych; osiągnięcie określonych cech pożądanego stanu rzeczy przerywa aktywność skierowaną na realizację wizji	
	rozwojowe – tendencja, kierunek działania, a nie efekt finalny; brak im ścisłej charakterystyki cech stanu pożądanego; są to wizje, o których można powiedzieć, że są „niezakończalne”	
Długo-falowość	długofalowe – przynajmniej w 1 sferze życia marzenie, którego realizacja nadałaby kierunek działania na minimum 10 lat	
	krótkofalowe – marzenie nie pokazuje kierunku życia (w żadnej sferze) na 10 lub więcej lat; dotyczy krótszego okresu	
Kogo dotyczy marzenie	osobiste – marzenie dotyczy tylko własnej osoby	
	ponadosobiste – marzenie dotyczy również innej osoby	

Wyniki badań

W części prezentującej wyniki uzyskane dane zostały uporządkowane według poszczególnych analizowanych kategorii marzeń, natomiast w części poświęconej dyskusji nad wynikami omawiane wyniki zostały uporządkowane według kryterium różnic między grupami badanych kobiet (studentki-licealistki, aktualne marzenia licealistek i studentek vs. marzenia młodzieńcze z perspektywy kobiet w wieku średnim, marzenia młodzieńcze a marzenia wieku średniego).

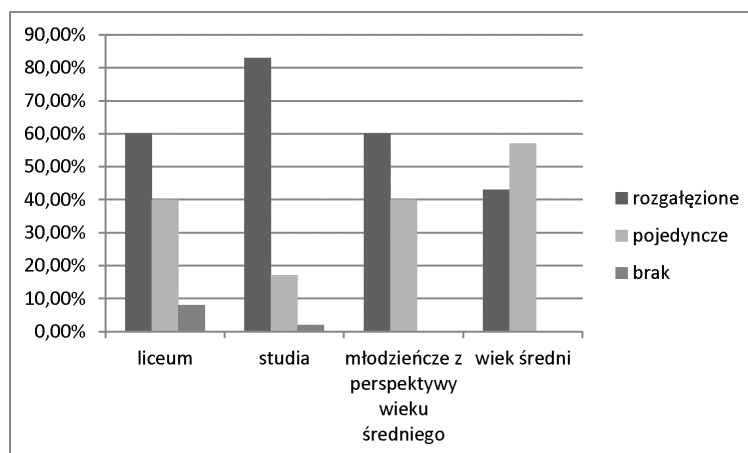
Charakter niektórych zmiennych skłaniał do zastosowania narzędzi opartych na rozkładzie dwumianowym, jednak własności rozkładu odpowiedzi dotyczących marzeń pozwalają przybliżyć go za pomocą rozkładu normalnego (Box i in. 1978), więc do danych dopasowano ogólny model liniowy. Wybrane efekty zobrazowane zostały na wykresach (w tekście) oraz w tabeli 3 (w aneksie), gdzie zamieszczono 95% przedziałów ufności.

Ilu sfer życia dotyczy marzenie i stopień rozwoju marzenia

Wśród uczennic liceum 8% twierdziło, że nie ma marzeń, ale wśród studentek już jedynie 2%. Wśród badanych kobiet w wieku średnim wszystkie przedstawiły swoje młodzieńcze oraz aktualne marzenia. Jednak wśród ich marzeń aktualnych część ograniczała się jedynie do zaspokojenia podstawowych potrzeb (np. *Chciałabym, żeby mój stan zdrowia się nie pogarszał; Żeby było lepiej finansowo, bo to jest problem, który nie daje mi spokoju.*). W grupie licealistek i studentek nie było tej kategorii „marzeń” – ograniczających się do minimalnego zaspokojenia podstawowych potrzeb. Można zastanawiać się, czy takich odpowiedzi nie należałoby zaklasyfikować jako braku marzeń (mimo iż badane przedstawiały je jako swoje marzenia).

W wieku młodzieńczym przeważają marzenia rozgałęzione (dotyczące dwóch lub więcej sfer życia). Więcej niż jednej sfery życia dotyczy 60% marzeń licealistek oraz wspomnień marzeń młodzieńczych kobiet w wieku średnim i aż 83% marzeń studentek. Natomiast w wieku 35–50 lat jedynie 43% kobiet wymienia marzenia rozgałęzione (zob.: wykres 1). Przedziały ufności w odniesieniu do różnic między grupami zamieszczono w tabeli 3 (aneks).

Marzenia rozgałęzione współczesnych licealistek i studentek obejmują średnio więcej sfer życia niż marzenia rozgałęzione kobiet w wieku średnim oraz ich marzenia młodzieńcze.

Wykres 1. Ilu sfer dotyczą marzenia w różnych grupach wiekowych.

Źródło: badania własne

W celu zbadania stopnia rozwoju/dopracowania marzenia (jego konkretności i dopracowania w szczegółach) podzielono marzenia na 5 kategorii, traktując każdą kolejną kategorię jako wyższy poziom rozwoju/dopracowania marzenia:

- brak marzeń – 0 punktów,
- pojedyncze ogólne/ogólnikowe – 1 punkt,
- rozgałęzione w formie ogólnej/ogólnikowej – 2 punkty,
- pojedyncze szczegółowe, konkretne lub w formie wizji – 3 punkty,
- rozgałęzione – tylko w 1 sferze szczegółowe, konkretne, a w pozostałych sferach ogólne lub ogólnikowe – 4 punkty,
- całościowa wizja ze szczegółami – 5 punktów.

Marzenia licealistek oraz młodzieńcze marzenia starszego pokolenia są podobnie dopracowane (odpowiednio średnio: 2,74; 95% przedział ufności [2,55; 2,93] oraz 2,73 [2,51; 2,96]). Okazało się, że najbardziej dopracowane są marzenia studentek (średnio: 3,29; 95% przedział ufności [3,14; 3,44]). Marzenia wieku średniego okazały się najmniej dopracowane (2,12 [1,89; 2,35]).

Porównując same marzenia rozgałęzione studentek – 75% (z rozgałęzionych) ma formę wizji dopracowanej w szczegółach (przynajmniej w jednej sferze), podczas gdy wśród marzeń rozgałęzionych licealistek, dopracowanych w szczegółach jest 50%.

Przykład marzenia rozgałęzionego ogólnego/ogólnikowego (liceum):

Dostać się na dobre studia, znaleźć pracę i spotkać kogoś odpowiedzialnego (z kim będę sobie mogła ułożyć życie).

Przykłady marzeń w formie całościowej wizji dopracowanej w szczegółach (studia):

Marzę o tym, żeby być szczęśliwą, aż do końca życia. Na to marzenie składa się tak naprawdę wiele „marzeń składowych”. Jednym z nich jest skończenie studiów, znalezienie satysfakcjonującej pracy, która przede wszystkim stanie się moja pasją. Marzę również o ułożeniu sobie życia osobistego, czyli założeniu rodziny – szczęśliwej. Chciałabym także, aby związek z moim partnerem przetrwał całe życie, abyśmy byli tak samo szczęśliwi, jak na jego początku. Chciałabym również, aby wszyscy członkowie mojej rodziny byli zdrowi.

Marzę o prawdziwej rodzinie to znaczy o tym, jak będzie wyglądała moja prywatna rodzina mąż, dzieci, dom. Marzę o domku z dala od miasta w pięknej wiejskiej okolicy pomiędzy drzewami, domek byłby biały z drewnianymi oknami, taki mały dworek. Śnią mi się dwie córeczki bliźniaczki, no i chłopczyk. Czasem śni mi się moja praca, piszę książki dla dzieci i uczę w szkole, w tych snach jestem szczęśliwa.

Być szczęśliwą, przez co rozumiem realizowanie siebie na różnych polach, zawodowym i prywatnym. Marzę o tym, by mieć dobrą pracę, która zapewni mi stabilizację finansową, a także da szansę pomocy innym ludziom. By praca taka nie była obciążeniem, dawała siłę i wiarę w siebie. Na polu prywatnym chciałabym być otoczona gronem pozytywnie zakreconych ludzi, którzy będą dla mnie wsparciem. Chciałabym mieszkać w domu z basenem, bo lubię pływać.

Jakich sfer życia dotyczą marzenia – treść

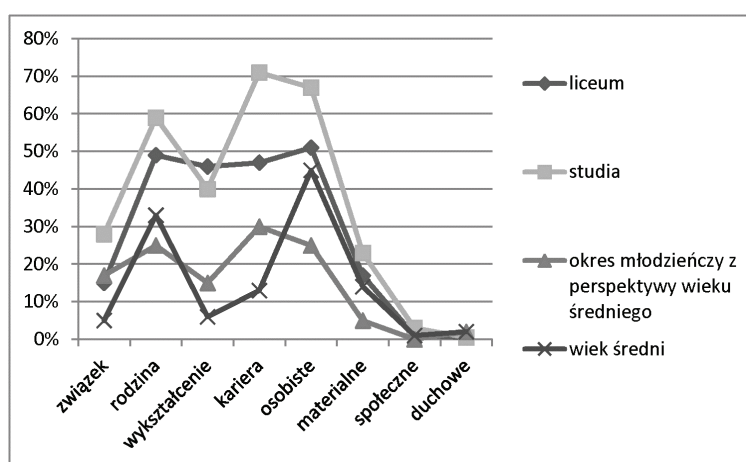
Częstotliwość występowania marzeń dotyczących poszczególnych sfer życia przedstawiono w tabeli 2 oraz zobrazowano na wykresie 2.

Tabela 2. Treść marzeń kobiet w różnych okresach życia.

Źródło: badania własne

Treść marzeń		Marzenia licealistek (16–18 l.)		Marzenia studentek (19–24 l.)		Marzenia kobiet w wieku średnim (35–50 l.)			
						okres młodości		wiek średni	
1		2		3		4		5	
Brak marzeń		8%		2%		0%		0%	
Relacyjne	związek	47%	15%	71%	28%	36%	17%	38%	5%
	rodzina		40%		59%		25%		33%

1		2		3		4		5	
Zawodowe	Wykształcenie	67%	46%	80%	40%	41%	15%	17%	6%
	kariera		47%		71%		30%		13%
Osobiste		51%		67%		25%		45%	
Materialne		17%		23%		5%		14%	
Społeczne		1%		3%		0%		1%	
Duchowe		0,5%		0,5%		2%		2%	

Wykres 2. Treść marzeń kobiet w różnych grupach wiekowych.

Źródło: badania własne

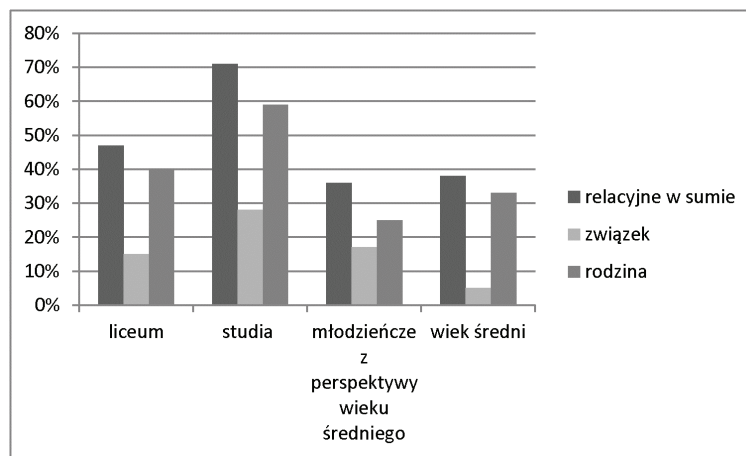
Marzenia relacyjne

Przeanalizowano, ile badanych wymienia w ogóle marzenia relacyjne (marzenia o związku miłosnym i/lub o założeniu rodziny). Wymienia je 47% licealistek i aż 71% studentek. Wśród wspomnień marzeń młodzieńczych z punktu widzenia wieku średniego jest ich dużo mniej: 36%, a w wieku średnim 38% (w większości dotyczą jednak przyszłości dzieci) (zob.: wykres 3). Przedziały ufności dla średnich dla tych grup przedstawiono w tabeli 3 (aneks).

Przykład marzenia relacyjnego (LO):

Kolejnym moim marzeniem jest chęć poznania chłopaka, który miałby podobne, jak ja zainteresowania. Chciałabym, aby został moim przyjacielem, najlepszym. A potem mogłaby się z tego narodzić miłość, ale to po latach przyjaźni, daj-

my 7. Marzę, abyśmy zamieszkali na przedmieściach w jednorodzinny domku. Mieli jedno do 2 dzieci, z czego marzę, aby jedno było chłopcem o imieniu Feliks. Oboje mielibyśmy dobrze płatną pracę, więc wyjeżdżalibyśmy na wakacje.

Wykres 3. Marzenia relacyjne w różnych grupach wiekowych kobiet².

Źródło: badania własne

Związek

Ilość marzeń dotyczących związku partnerskiego wzrasta od liceum (15% badanych) do okresu studiów (28%). Studentki mają więcej marzeń o związku miłosnym niż wszystkie pozostałe grupy (zob.: przedziały ufności tab. 3, aneks). Ilość młodzińczych marzeń o związku kobiet ze starszego pokolenia jest podobna do ilości marzeń aktualnych licealistek (17%). Marzenia o związku w wieku średnim występują rzadziej od marzeń młodzińczych we wszystkich trzech grupach.

Marzenia o związku miłosnym podzielono na konkretne i ogólne, jednak różnice międzygrupowe okazały się nieistotne. Analiza jakościowa pokazuje tendencję, że wśród licealistek częściej zdarzają się marzenia ogólne, żeby „mieć chłopaka” (np.: *Chciałabym mieć fajnego chłopaka.*) lub dotyczą konkretnego znanego chłopaka (np.: *Żebym była z chłopakiem, na którym, mi bardzo zależy*). Marzenia studentek nieco częściej są doprecyzowane w zakresie jakości związku lub cech partnera (np.: *Chciałabym pokochać i być kochaną bezwarunkowo, przez ambitnego, zaradnego i porządnego mężczyznę*), ale w tej grupie również dominują marzenia ogólne.

² Suma osób wymieniających marzenia w kategoriach: „związek” + „rodzina” jest większa niż w kategorii „relacyjne”, ponieważ niektóre osoby mówiły i o związku, i o rodzinie.

Wyodrębniono również podkategorię marzeń dotyczących przyjaźni, która odgrywa największą rolę w marzeniach kobiet w wieku średnim (33%), podczas gdy w marzeniach młodzieńczych pojawiała się ona rzadko (LO: 8%, studia: 4%, młodzieńcze starszego pokolenia: 3%).

Rodzina

Ilość marzeń dotyczących założenia rodziny zwiększa się u studentek (59%) w stosunku do licealistek (40%). Natomiast jedynie 25% procent kobiet w wieku średnim wspomina o marzeniach z okresu dorastania dotyczących rodziny (zob.: przedziały ufności w tabeli 3, aneks).

Marzenia dotyczące rodziny w wieku średnim mają odmienny charakter. Marzenia młodzieńcze dotyczyły założenia/posiadania rodziny, natomiast w wieku średnim dotyczą głównie losu i przyszłości dzieci. Wymienia je 33% badanych. Marzenia dotyczące dobrych życzeń kierowanych do członków aktualnej rodziny zdarzają się również w młodszych grupach (około 7% licealistek i studentek).

W przypadku licealistek większość marzeń dotyczących rodziny miała formę ogólną: *mieć rodzinę* czy *mieć szczęśliwą rodzinę*. Ale zdarzały się również marzenia w formie konkretnych i szczegółowych wizji (6% badanych):

Chciałabym mieć domek z drewna koło małego lasku, koło stawu, spokój, śpiew ptaków, zachód słońca, mój mąż, dwójka dzieci, bliźniaki...;

Marzę by mieć dobrą przyszłość, czyli kochającą rodzinę (...), ludzi na których będę mogła polegać. Marzę by dobrze wychować swoje dzieci (które chciałabym mieć), by być dla nich wzorem, oparciem, przyjacielem.

Założyć rodzinę, mieć dom i ciepło rodzinne, i 4 dzieci.

Marzę o stworzeniu prawdziwej rodziny. Chciałabym aby mój mąż kochał mnie najbardziej, jak tylko się da, żeby moje dzieci były zdrowe. Chciałabym być dobrą matką i żoną.

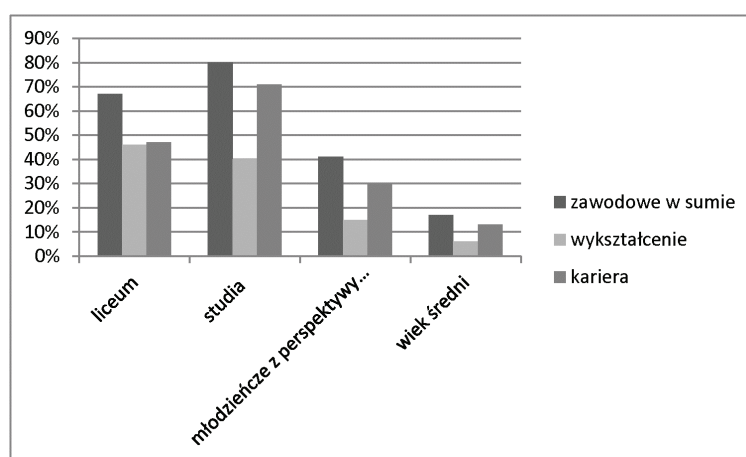
W przypadku studentek ilość marzeń dotyczących konkretnej wizji rodziny (15%) jest wyższa niż u licealistek (6%), ale we wszystkich grupach dominują marzenia o rodzinie w formie ogólnej. Przykład wizji konkretnej:

Stworzyć dobry, kochający się dom dla swojej przyszłej rodziny. Miejsce, gdzie będzie panował spokój, które będzie oazą, do której będzie się chętnie wracało po całym męczącym dniu. Gdzie panować będzie szacunek, a problemy będą rozwiązywane za pomocą rozmowy. Gdzie będzie można na siebie liczyć. Relacje na linii dzieci – rodzice będą przesycone miłością, ale i wymaganiem. Nie będzie to jednak coś, co przekracza możliwości, ale bardziej jako motywacja. Jednak w przypadku

niepowodzenia nigdy nie będzie wypominania, tylko wsparcie. Dom będzie miejscem, gdzie ja i mój (ewentualny) mąż będziemy się kochać i szanować, decydować razem wspólnie i wspierać się w tym. Wiem zdaje sobie z tego sprawę, że to trochę idealna wizja małżeństwa (bycia w związku), ale mam nadzieję, że się uda.

Zawodowe

Zbadano, ile osób wymienia marzenia zawodowe, mieszczące się w dwóch mniejszych kategoriach: wykształcenie i/lub kariera. Wśród uczennic LO wymienia je 67% z wszystkich badanych, wśród studentek aż 80%. Natomiast wśród marzeń młodzieżowych wspominanych przez kobiety w wieku średnim jest ich istotnie mniej (41%). Aktualne marzenia zawodowe wymienia 17% kobiet w wieku średnim (zob.: wykres 4 i tab. 3, aneks).

Wykres 4. Marzenia zawodowe w różnych grupach wiekowych kobiet³.

Źródło: badania własne

Wykształcenie

Ilość marzeń dotyczących wykształcenia spada od liceum (46%) do okresu studiów (40%), jednak różnice między tymi grupami nie okazały się istotne. Natomiast znacznie mniej jest marzeń o wykształceniu w okresie młodzieżowym starszego pokolenia

³ Suma osób wymieniających marzenia w kategoriach: „wykształcenie” + „kariera” jest większa niż w kategorii „zawodowe”, ponieważ niektóre osoby mówiły i o wykształceniu, i o karierze.

(15%). 6% kobiet w wieku średnim aktualnie ma marzenia dotyczące wykształcenia (zob.: wykres 3 i tab. 3, aneks).

Wśród marzeń licealistek są zarówno marzenia ogólne (np.: *zdać maturę i pójść na studia*), jak i związane ze studiowaniem na konkretnych kierunkach (wymieniano m.in.: farmację, wyższą szkołę officerską lub policyjną, pedagogikę, AWF, ratownictwo medyczne i zarządzanie bezpieczeństwem narodowym.) Wśród studentek marzenia z reguły dotyczyły ukończenia aktualnych studiów, chociaż zdarzały się również marzenia dotyczące ukończenia innych kierunków niż aktualnie studiowane.

Kariera

W tej grupie odnotowano znaczny wzrost marzeń dotyczących kariery zawodowej u studentek (71%) w stosunku do licealistek (47%), które częściej wspominały o wykształceniu (zob.: przedziały ufności dla średnich – tab. 3, aneks). Zwiększyła się też ilość marzeń o karierze wśród dzisiejszych studentek i licealistek niż w okresie młodzieńczym kobiet z wcześniejszego pokolenia: 30%. Kobiety w wieku średnim również dużo częściej przypisują marzenia o karierze współczesnym dziewczynom niż kobietom ze swojego pokolenia w wieku młodzieńczym. Jednak nawet wśród młodzieńczych marzeń wspominanych z perspektywy wieku średniego marzenia związane z karierą okazały się częstsze od marzeń o innej treści.

W przypadku licealistek ich marzenia częściej niż u studentek miały formę ogólną– np. *mieć dobrą pracę*. Jednak część licealistek również wymienia konkretne wizje swojej kariery, np.:

Marzę o tym, aby zostać lekarzem. Chciałabym nieść ludziom pomoc, spojrzeć w lustro i mieć świadomość, że uratowałam komuś życie i dzięki mnie ten człowiek żyje.

Marzę o tym, by w przyszłości pracować z dziećmi lub młodzieżą jako nauczycielka lub przedszkolanka.

Uczyć matematyki gimnazjalistów.

Chciałabym się spełnić zawodowo. Moim marzeniem jest zostać dziennikarką prasową.

Niemniej wśród konkretnych marzeń licealistek o karierze (częściej niż w przypadku studentek) mają one formę marzeń, które statystycznie mogą okazać się trudne do zrealizowania, takie jak:

Zrobić karierę w showbiznesie jako wokalistka.

Zostać dj-ką, wyjeżdżać w trasy koncertowe, zostać masażystką.

Marzę o angażu w najlepszych teatrach świata, o dostaniu się do prestiżowej szkoły tańca Juliard i do ekipy tanecznej Briana Freedmana.

O karierze modelki – fotomodeling.

Zostać piosenkarką. Bardzo lubię śpiewać, ale boję się publicznie występować.

Studentki natomiast częściej, niż w przypadku pozostałych grup, podkreślały rolę satysfakcji z przyszłej wykonywanej pracy, np.:

Marzę by zdobyć pracę, która będzie mi sprawiała przyjemność, do której pójść z uśmiechem, energią, a nie zniechęceniem. Znalezienie satysfakcjonującej pracy, która stanie się moją pasją.

Studentki również najczęściej miały marzenia konkretne:

Moim marzeniem jest to, by zostać cenioną i lubianą przez uczniów nauczycielką. Marzę o tym, by móc pracować w szkole i stać się dla dzieci kimś ważnym, kimś, z kim można porozmawiać o literaturze, czyli tak naprawdę o życiu i jego problemach.

Mam marzenie pracować na oddziale położniczym i pomagać kobietom z depresją porodową; być psychoterapeutą.

O pracy w wielkiej korporacji na wysokim stanowisku.

Marzę o zostaniu sławną pisarką, rewolucji w polskiej literaturze, osiągnięciu sukcesu zawodowego. Chcę napisać książkę, która odmieni życie ludzi, która zbierze pozytywne recenzje.

Osobiste

Marzenia osobiste (a więc dotyczące: podróży, hobby, zainteresowań, pragnień, życzeń lub samorozwoju) wymienia 67% aktualnych studentek i 51% licealistek, a najrzadziej wymieniane są wśród marzeń młodzieńczych starszego pokolenia (25%). W wieku średnim wymienia je 45% badanych (mniej niż u studentek, ale więcej niż we wspomnieniach własnych marzeń młodzieńczych). Jednocześnie stanowią one najliczniejszą kategorię marzeń w tej grupie wiekowej.

Wśród marzeń osobistych we wszystkich grupach najpowszechniejsze są marzenia o podróżach: 58% studentek, 32% licealistek i 33% kobiet w wieku średnim. Najrzadziej występowały w marzeniach młodzieńczych starszego pokolenia (17%). Część marzeń związanych z podróżami dotyczyło odwiedzin konkretnych krajów, część – ogólnie podróżowania, ale były również marzenia związane ze zgłębianiem kultury danego kraju:

Wyjechać do Włoch i poznać od środka ich kulturę i zwyczaje.

Wyjazd do Afryki. Spędzenie kilku dni wśród zwierząt, poznanie plemion, tamtejszej kultury, tradycji.

Marzy mi się wyjazd i zwiedzanie różnych zamków w Szkocji, nad Loarą, strasznie chciałabym zobaczyć Irlandię, bo uwielbiam tańce irlandzkie, chciałabym zobaczyć tę atmosferę, pobyc wśród tych ludzi – prostych wieśniaków, gdzieś w pubach i knajpkach, gdzie wieczorami tańczą tańce irlandzkie.

Pojawiały się również marzenia o podróży dookoła świata. Jeśli chodzi o charakter marzeń o podróżach, nie stwierdzono istotnych różnic międzygrupowych.

Licealistki marzyły między innymi o: sławie, zrobieniu prawa jazdy i samochodzie lub motorze, hobby i twórczości (*dużo osiągnąć w tańcu, który uprawiam; zostać instruktorem, trenerem jeździectwa*), posiadaniu wymarzonego domku, skokach na spadochronie i poczuciu związanej z tym wolności, ale również o zrobieniu kolejnych tatuaży, pobycie na mistrzostwach świata w piłce nożnej, czy wyjeździe na olimpiadę jeździecką do Las Vegas, biegłej znajomości hiszpańskiego, nakarmieniu wszystkich ludzi świata oraz o napisaniu książki.

Wśród marzeń licealistek zdarzały się marzenia związane z fascynacją idolami, np.:

Chciałabym spotkać się z aktorami filmu „Zmierzch”, a najbardziej z Robertem Pattisonem i Kristen Sterwart, również z Andrzejem Młynarczykiem.; Chciałabym poznać osobiście Jana Somehlanera i Paula Wesleya.

W młodzieńczych marzeniach (głównie w liceum i marzeniach młodzieńczych starszego pokolenia) pojawiły się również marzenia związane z nieakceptacją siebie i swojej urody oraz chęcią zmiany siebie, np.:

Marzę o zgrabnej sylwetce (LO). Chciałam być ładna, tzn. zoperować sobie nos. To mnie męczyło, że nie jestem ładna (przykład młodzieńczego wspomnienia).

Marzenia osobiste studentek dotyczyły między innymi: hobby i twórczości (*wspinaczka; spełnianie się w fotografii; gra na instrumencie muzycznym; napisać książkę, która odmieni życie ludzi; napisać książkę, scenariusz, reżyserię – stworzyć*), posiadania domu (*duży dom z ogrodem, domek z basenem*), posiadania zwierząt, życia zgodnego z wartościami, osobistych pragnień (*założenia księgarni-kawiarni w Paryżu*), poznania języków azjatyckich i czytania w nich, samorealizacji oraz ekscytujących aktywności (*skoków na bunji, czy ze spadochronem, pływania z delfinami*).

W wieku średnim zdarzały się marzenia dotyczące próby odkrycia swojego powołania oraz twórczości, która przekaże zasób doświadczeń kolejnym pokoleniom.

Marzę o tym, że uda mi się znaleźć tę jedyną rzecz, do której jestem powołana i zrealizować ją. Mam wrażenie, że chciałabym się podzielić swoją wiedzą i umiejętnościami z innymi ludźmi i szukam konkretnej formy wyrazu.

Materialne

Największy procent marzeń dotyczących sfery materialnej występuje wśród studentek (23%), średni – u licealistek (17%) i kobiet w wieku średnim 14%, a najmniejszy w marzeniach młodzieńczych wspominanych przez kobiety w wieku średnim (5%). Kobiety w wieku średnim częściej przypisują marzenia materialne współczesnym nastolatkom oraz innym kobietom w wieku średnim niż swojemu pokoleniu w młodości (Kałużna-Wielobób 2010).

Przykłady marzeń materialnych licealistek:

Być nadzianą i mieć masę kasy i mieszkać w wili z jakimś mega przystojnym chłopakiem. No i mieć basen, saunę. Dom na Ibizie.

Chcę być bogata, mieć dobrą pracę oraz własną garderobę.

Marzę o stabilizacji finansowej, abym nie musiała się martwić o fundusze, o podróżach do różnych egzotycznych krajów (pisownia oryg.).

Piękne samochody, dużo pieniędzy i bez troskie życie.

Marzę o luksusowym apartamencie, najlepszym samochodzie, życiu w dostatku.

Duchowe i społeczne

Te kategorie marzeń pojawiały się sporadycznie. Przykłady marzeń duchowych: *Marzę o życiu wiecznym* (uczennica liceum); *spełnić wolę Boga* (studentka). Przykłady marzeń społecznych:

Marzę o zrealizowaniu zmiany polskiego prawa.

Chcę dołączyć do KTOZ'u i Greenpeace.

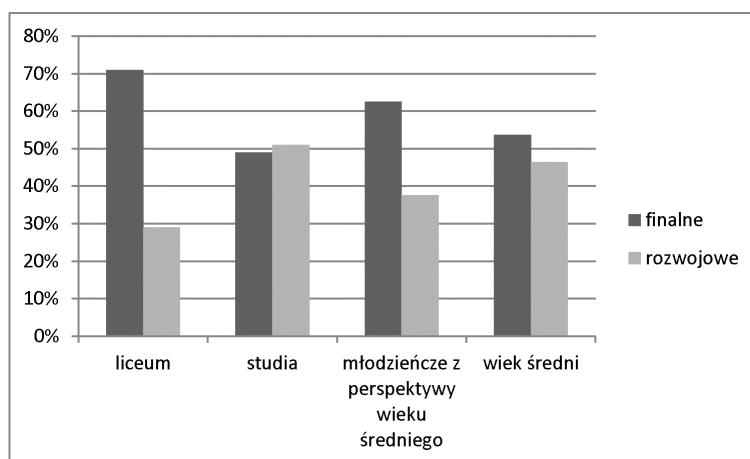
Założyć schronisko dla zwierząt z prawdziwego zdarzenia, o wysokim standardzie, z prawdziwą opieką i odpowiedzialnością (LO).

Projekt pomocy dzieciom (studia).

Forma marzenia – stopień określoności wyniku

Wśród marzeń uczennic liceum znacznie przeważały wizje nastawione na efekt finalny (65% z ogółu, 71% spośród mających marzenia), a wizje rozwojowe

wymieniały 26% (29% spośród mających marzenia). Podobny był obraz marzeń młodzieńczych z punktu widzenia kobiet w wieku średnim: wizje konsumpcyjne – 62,5%, a wizje rozwojowe – 37,5% badanych. Wśród studentek połowa – marzenia rozwojowe (51%), a połowa – finalne (49%). W wieku średnim ponownie nieznacznie przeważają marzenia finalne (53,6%) nad rozwojowymi – 46,4% (zob.: wykres 5).

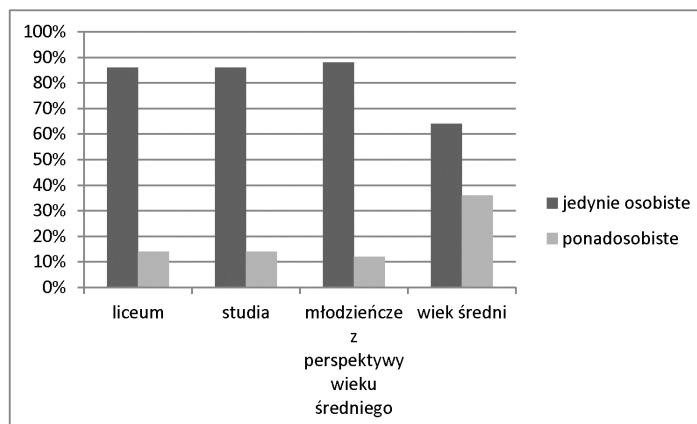

Wykres 5. Stopień określoności wyniku marzeń kobiet w różnych grupach wiekowych.

Źródło: badania własne

Długofalowość marzenia

Marzenia długofalowe, których realizacja nadałaby kierunek działania na minimum 10 lat życia (przynajmniej w jednej sferze życia), wymienia 56% licealistek, ale aż 91% studentek i stanowią one 86% marzeń młodzieńczych starszego pokolenia. W wieku średnim marzenia długofalowe wymienia 54% kobiet. Licealistki marzyły głównie o własnej przyszłości – wizje osobiste, ale 14% uwzględniło w marzeniach życzenia do innych. Studentki podobnie: większość – marzenia osobiste, 14% marzenia uwzględniające również innych ludzi. Wśród marzeń młodzieńczych wspomnianych przez kobiety w wieku średnim, wizje ponadosobiste stanowiły 12%. Wśród marzeń wieku średniego wizje ponadosobiste stanowiły aż 36% (zob.: wykres 6 i tabela 3 w aneksie).

Wykres 6. Kogo dotyczy marzenie.

Źródło: badania własne

Stan wewnętrzny

Marzenia uwzględniające nie tylko zewnętrzne okoliczności, ale również dotyczące stanu wewnętrznego pojawiają się u 13% licealistek i 26% studentek. Przykłady marzeń studentek dotyczących wewnętrznego stanu:

Aby w dalekiej przyszłości być osobą spełnioną, aby godnie żyć.

Móc realizować siebie, swoje założenia i plany, marzę o pozbyciu się ograniczeń mentalnych z własnej głowy.

Być szczęśliwą, żyć zgodnie z zasadami i wartościami, które wyznaję.

Obudzić się pewnego dnia i stwierdzić, że nie zmarnowałam życia (...), że bym na starość nie była zgorzkniała (...) o szczęściu i miłości, które ja daję.

Aż 23% kobiet w wieku średnim wspomina o stanie wewnętrznym, mówiąc o aktualnych marzeniach, a w odniesieniu do marzeń młodzieńczych spontanicznie wspomina o tym 10%.

Dyskusja wyników. Krystalizowanie się młodzieńczych marzeń: uczennice liceów a studentki

Według koncepcji D. Levinsona (Levinson i in. 1978; 1996) opracowanej na podstawie analiz biograficznych przeprowadzonych kilkadziesiąt lat wcześniej w USA,

w 16.–24. roku życia krystalizuje się marzenie rozumiane jako wizja siebie w dorosłym życiu jako człowieka realizującego określone cele, prowadzącego określony styl życia. Jak zauważa autor koncepcji, marzenie początkowo może być niejasnym przeczuciem *ja-w-świecie*, a z czasem się klaruje. Wyniki prezentowanych badań, przeprowadzonych kilka dekad później w Polsce, wskazują na uniwersalność koncepcji D. Levinsona co do rozwoju marzeń. Dane te wskazują, że faktyczne marzenie kształtuje się między 16. a 24. rokiem życia, a w wieku 16–18 lat u wielu osób nie ma ono jeszcze formy tak klarownej i dopracowanej w szczegółach wizji, jak u ludzi w wieku 20–24 lat. Wskazują na to różnice w marzeniach licealistek i studentek. Wśród studentek (w porównaniu z licealistkami) jest mniejszy procent tych, które twierdzą, że nie mają marzeń, ich marzenia częściej dotyczą kilku sfer życia (m. rozgałęzione) i są mniej ogólne, a częściej mają formę wizji dopracowanej w szczegółach. Studentki dużo częściej niż licealistki wymieniają marzenia długofalowe, obejmujące perspektywę przynajmniej 10 lat, co może wskazywać, że marzenie jako wizja własnego życia w dorosłości (które może stać się podstawą planów życiowych) w niektórych przypadkach kształtuje się już w liceum, ale często krystalizuje się dopiero w okresie studiów (według D. Levinsona okres kształtowania się marzenia może trwać gdzieś do około 24. roku życia). Studentki mają również więcej niż licealistki marzeń rozwojowych, które wyznaczają kierunek działania na dłuższy czas, licealistki mają więcej marzeń finalnych, których zrealizowanie sprawia, że przestają być aktualne i motywujące (zob.: Łukaszewski 1984), co może się wiązać z faktem, że nie mają jeszcze sprecyzowanej wizji swojego dorosłego życia. Oczywiście, nie u wszystkich marzenia osiągają formę klarownej, a jednocześnie konkretnej i szczegółowej wizji. Istnieją w tym zakresie duże różnice indywidualne.

Marzenia relacyjne formułuje znacznie więcej studentek (70%) niż licealistek (43%), co jest zgodne z zadaniami rozwojowymi wczesnej dorosłości oraz z koniecznością rozwiązania kryzysu „intymność vs izolacja” (Erikson 1997). Większa ilość marzeń dotyczących związku oraz założenia rodziny w wieku 20–24 niż w wieku 17–18 lat może się wiązać z tym, że jednym z zadań wczesnej dorosłości jest założenie rodziny i stworzenie związku, a więc temat ten staje się w tym okresie bardziej aktualny niż w wieku 17–18 lat, gdzie głównym zadaniem rozwojowym jest określenie własnej tożsamości (tamże). W odniesieniu do marzeń dotyczących założenia rodziny zarówno w liceum, jak i na studiach większość marzeń dotyczących posiadania rodziny ma formę ogólną, bez wizji, jak miałyby wyglądać jej funkcjonowanie. Warto byłoby przeprowadzić badania, które pokazałyby, czy faktycznie młodzi ludzie u progu okresu, kiedy część z nich założy rodziny, nie ma koncepcji, jak ta rodzina miałaby wyglądać, czy też tylko nie opisują tego w badaniach dotyczących marzeń (zwłaszcza że marzenia o rodzinie w większości były tylko częścią szerszych marzeń rozgałęzionych). Można natomiast stwierdzić,

zgodnie z oczekiwaniami, że od okresu liceum do okresu studiów wzrasta ilość marzeń o rodzinie, jak również ilość tych marzeń, które mają formę konkretnej wizji.

Jeśli marzenia dotyczące sfery zawodowej u licealistek skupiają się częściej na zdobyciu wykształcenia, co jest dla nich jeszcze marzeniem dotyczącym przyszłości, to dla studentek, które już się na studia dostały, częściej dotyczą dalszej kariery zawodowej, jakkolwiek są jeszcze osoby, które pomimo studiowania, wciąż ukończenie studiów uważają za swoje marzenie. W kontekście rozwojowym nie jest zaskakujące, że wśród licealistek więcej (niż w przypadku studentek) marzeń o karierze ma formę ogólną. Natomiast wśród konkretnych marzeń o karierze uczennic liceów część formułuje marzenia trudne do realizacji, związane z karierą w show biznesie w roli: piosenkarki, modelki, dj-ki (pisownia badanej) czy tancerki w najsłynniejszych teatrach. Być może jest to związane z tym, że w liceum marzenia o karierze mają (w części przypadków) formę bliższą fantazjowaniu i myśleniu życzeniowemu, a na studiach marzenia o karierze bliższe są celom, które osoba zamierza zrealizować. Marzenia o zostaniu gwiazdą czy celebrytą w okresie liceum może mieć również związek z fazą idealizmu młodzieńczego.

Marzenia osobiste, czyli wykraczające poza sferę relacyjną i zawodową, były w przypadku licealistek i studentek podobne. Różnice indywidualne okazały się niezwiązane z wiekiem. Najczęściej marzenia dotyczyły podróży, ale również hobby, twórczości czy sportu. Jednak w liceum częściej niż na studiach występowały marzenia o poznaniu wielbionych idoli (aktorów, sportowców, celebrytów), co może łączyć się z fazą rozwoju idealizmu młodzieńczego, oraz marzenia związane z nieakceptacją siebie i chęcią zmiany własnego wyglądu, co może wynikać z przejściowego obniżenia samooceny w okresie dorastania. Jednak te podkategorie marzeń osobistych występowały rzadko.

O czym marzą kobiety w różnym wieku: młodzieńczy idealizm a dojrzałość i doświadczenie życiowe wieku średniego

W marzeniach młodzieńczych, zdecydowana większość badanych odnosi się do kilku sfer życia (m. rozgałęzione), natomiast w wieku średnim marzenia częściej dotyczą jednej sfery, być może tej, w której kobieta nie czuje się jeszcze zrealizowana. O ile w okresie studenckim większość kobiet ma marzenia długofalowe obejmujące perspektywę minimum 10 lat (przynajmniej w jednej sferze życia), o tyle jedynie co druga kobieta w wieku średnim ma długofalowe marzenia dotyczące

dalszego etapu życia. Aż 46% kobiet ma jedynie marzenia krótkodystansowe, które nie wiążą się z planowaniem następnego etapu życia, a jedynie z uzyskaniem krótkofalowych korzyści, takich jak wyjazd na wakacje czy kupienie jakiegoś przedmiotu. Mniejsza ilość marzeń długofalowych u kobiet w wieku średnim, w porównaniu ze studentkami, wydaje się zrozumiała w kontekście perspektywy czasowej, jaką mają one przed sobą, oraz ich sytuacji życiowej. Licealistki i studentki stoją przed zadaniami rozwojowymi zaplanowania i ułożenia własnego dorosłego życia, są na etapie pierwszych samodzielnych wyborów życiowych, kierunku drogi życiowej. Może towarzyszyć temu nadzieja związana z młodzieńczym idealizmem. Kobiety w wieku średnim nie muszą dokonywać takich podstawowych wyborów, gdyż w wielu przypadkach ich życie jest już ułożone (w sferze osobistej i zawodowej). W wielu przypadkach dokonanie kolejnych wyborów (a nawet samo marzenie) wiązałoby się z bólem przyznania się do tego, że nie wszystko w aktualnym życiu im odpowiada, a podjęcie decyzji o zmianie wiąże się z odwagą porzucenia tego, co znane, być może przeciwstawienia się otoczeniu postrzegającemu kobietę przez pryzmat aktualnie pełnionych ról i nie daje gwarancji sukcesu ani bezpieczeństwa. W niektórych przypadkach brak długofalowych marzeń może wiązać się ze stagnacją, z rezygnacją i subiektywnym poczuciem, że jest już zbyt mało czasu, żeby „zacząć wszystko od początku”, a „więzy” aktualnej sytuacji są na tyle silne, że nie starczy sił na ich zerwanie i być może rozpoczęcie budowania własnego życia od nowa. Aktualna sytuacja niesie oczywiście pewne profity, a konfrontacja z marzeniami byłaby źródłem cierpienia. Sytuacja ta może stanowić punkt wyjścia do pracy z kobietami przechodzącymi kryzys połowy życia i mającymi poczucie, że większość osiągnięć mają już za sobą, tak aby pomóc im w skryształizowaniu marzeń i wyznaczeniu na ich podstawie długofalowych celów na drugą połowę życia.

W grupie marzeń relacyjnych marzenia osób w wieku średnim dotyczące rodziny mają odmienny charakter aniżeli marzenia młodzieńcze. Marzenia młodzieńcze dotyczyły założenia/posiadania rodziny, natomiast w wieku średnim dotyczą głównie losu i przyszłości dzieci, co może się wiązać z generatywnością w ujęciu E. Eriksona (1997). Wśród marzeń wieku średniego pojawiło się już 36% marzeń mających charakter wizji ponadosobistej – a więc dotyczących również innych ludzi i ich losu. Większość stanowiły marzenia dotyczące przyszłości dzieci (ich wykształcenia, udanego związku i rodziny, spełnienia ich marzeń), będące wyrazem generatywności, której rozwinięcie jest zadaniem rozwojowym dla tego okresu życia (Erikson 1997, 2002; McAdams 2001). Troska o młodsze pokolenie to według E. Eriksona zadanie rozwojowe średniej dorosłości, a marzenia obejmujące zarówno przyszłość innych (np. własnych dzieci), jak i własną wydają się konstruktywne. Jednak można się zastanawiać, czy marzenia, w których matki koncentrują się tylko na marzeniach dzieci, pomijając w nich siebie (np.: *Obecnie moimi marzeniami są marzenia moich dzieci i tym żyję. W tej chwili to się żyje raczej rodziną, dziećmi i człowiek się cieszy, jeżeli im się spełni to marzenie*), nie są przejawem egzystencjalnej rezygnacji. Jedna z respondentek mówi:

Obecnie moimi marzeniami są marzenia moich dzieci i tym żyję. W tej chwili to się żyje raczej rodziną, dziećmi i człowiek się cieszy, jeżeli im się spełni to marzenie.

W takich przypadkach warto byłoby uświadomić kobiety, że realizując siebie, swoje marzenia, żyjąc pełnią życia, pokazałyby swoim dzieciom dużo bardziej skuteczny wzór pełnego i szczęśliwego życia.

Jak można by oczekiwać, w wieku średnim jest dużo mniej marzeń dotyczących związku miłosnego niż w okresie młodzieńczym. Zmienia się również ich charakter, gdyż marzenia o miłości kobiet dojrzałych częściej dotyczą jakości relacji, a nie tylko „posiadania” partnera.

Mam marzenie o partnerze, chciałabym mieć odpowiedzialnego partnera, ale nie szukam go za wszelką cenę dlatego, że na przykład boję się samotności. Uważam, że mężczyzna (aczkolwiek jestem otwarta) – on powinien być dla mnie. To nie znaczy, że ja jak modliszka będę tylko brać i wykorzystywać. Ja go nie szukam na siłę, ja go nie szukam za wszelką cenę. On po prostu w którymś momencie będzie.

Przewaga marzeń osobistych nad innymi (np. zawodowymi i rodzinnymi) wśród kobiet w wieku średnim w części przypadków może się wiązać z tym, że kobiety, które dotychczas koncentrowały się na zadaniach wynikających z roli matki i żony, mogą sobie pozwolić na większą koncentrację na sobie z powodu usamodzielniania się dzieci. Ponadto wiele z nich zrealizowało się już w sferze rodzinnej i zawodowej, co daje im przestrzeń do samorealizacji w innych aspektach. Natomiast wśród licealistek i studentek marzenia osobiste wymieniane są przez większy (niż w wieku średnim) procent kobiet, ale stanowią mniejszy udział w marzeniach tej grupy w ogóle (przeważają relacyjne i zawodowe).

W zakresie treści marzeń osobistych we wszystkich grupach wiekowych najczęstsze były marzenia o podróżach. Również marzenia związane z twórczością i hobby występują we wszystkich grupach (5–8% badanych). Natomiast w wieku średnim, u nielicznych kobiet, pojawia się nowa podkategoria marzeń osobistych związanych z chęcią przekazania swojej wiedzy eksperckiej i doświadczenia życiowego innym ludziom np. w formie książki. Wśród młodych dziewczyn również zdarzały się marzenia np. o napisaniu książki, która da coś istotnego ludziom, ale nie było w nich akcentu na pragnienie podzielenia się swoim doświadczeniem. Nie stwierdzono związku wieku z uwzględnianiem własnego stanu wewnętrznego w marzeniach, a więc czynnik ten wydaje się związany raczej z różnicami indywidualnymi (jakkolwiek wymagałoby to osobnych badań, w których zadawane byłyby pytania pod tym kątem).

Czy marzenia dorastających i młodych kobiet zmieniły się w ciągu ostatnich 20–30 lat?

Współczesne licealistki i studentki dużo częściej wymieniają marzenia dotyczące sfery zawodowej niż wspominając marzenia tego okresu kobiety ze starszego pokolenia. Dotyczy to zarówno tego, ile osób wymienia w sumie i/lub marzenia dotyczące dwóch podkategorii: wykształcenie i kariera, jak i częstości wymieniania każdej z tych podkategorii osobno. Oto przykłady wypowiedzi kobiety w wieku średnim o marzeniach młodzieńczych:

Marzenia dotyczyły szczęśliwej miłości, rodziny. O pracy wtedy nie myślałam, na utrzymaniu rodziców byłam.

W tym czasie wszystkie moje marzenia skupiały się chyba wokół mężczyzn, miłości. Nie mogę sobie przypomnieć, czy miałam jakieś marzenie dotyczące kariery.

Marzenia o wykształceniu wymienia dużo większy procent aktualnych uczennic niż kobiet w wieku średnim, które ten okres wspominają. Marzenia o karierze okazują się dużo powszechniejsze. Kobiety w wieku średnim również przypisują marzenia o karierze współczesnym nastolatkom i 20-latkom znacznie częściej niż kobietom ze swojego pokolenia w tym wieku (Kałużna-Wielobób 2010). Może się to wiązać ze zmianą społeczną (kończenie studiów wyższych jest aktualnie dużo bardziej powszechne niż 30 lat wcześniej). Może się to wiązać również z inną wagą nadawaną wykształceniu z punktu widzenia wieku. To, co już osiągnięte, może wydawać się mniej ważne. Wzrost powszechności marzeń związanych z karierą może wiązać się ze zmianą społecznego obrazu roli kobiety (postępującym w kierunku: od tradycyjnych podziałów na role związane z płcią: kobietę zajmującą się domem i mężczyznę utrzymującego rodzinę, do coraz powszechniejszego zrównywania ról i obowiązków kobiet i mężczyzn) oraz przemianami społecznymi dającymi kobietom coraz większe możliwości kariery zawodowej. Jedna z kobiet w wieku średnim trudności z dostępnością kariery zawodowej ujęło następująco:

Mój dom rodzinny mnie kompletnie nie przygotował, że taka jest ogromna nierówność społeczna kobiet i mężczyzn i jak doświadczyłam tego w życiu, było to dla mnie szokiem, że kobiety mają tak bardzo trudne warunki startu, że zamiast po prostu się realizować to w wielu, bardzo wielu zawodach muszą przede wszystkim udowodnić, że nie są gorsze od mężczyzn.

Na tę tendencję społeczną wskazuje również zestawienie z wynikami badań amerykańskich z lat 90. XX w. (Drebing, Gooden 1995), w których kobiety w wieku średnim wspominając marzenia młodzieńcze, dużo częściej wymieniały marzenia relacyjne aniżeli marzenia o karierze.

Współczesne licealistki i studentki wymieniają dużo częściej marzenia osobiste dotyczące innych sfer niż relacyjne i zawodowe. Aktualnie we wszystkich grupach wiekowych więcej jest marzeń o podróżach niż 20–30 lat wcześniej, co wydaje się związane z aktualną większą dostępnością podróży (szczególnie zagranicznych, których ceny są przystępne dla istotnej części społeczeństwa).

Wśród marzeń licealistek i studentek jest więcej marzeń relacyjnych niż we wspomnieniach młodzieńczych marzeń z punktu widzenia wieku średniego, ale proporcje między marzeniami zawodowymi i relacyjnymi pozostają podobne. Obecne licealistki i studentki wymieniały w ogóle więcej marzeń (tzn. marzenia dotyczyły większej liczby sfer). Jednak trudno stwierdzić, czy jest to związane z tym, że są one bardziej świadome swoich marzeń w różnych obszarach życia, czy też raczej wynika z różnej procedury badania. Dane na temat obrazu marzeń młodzieńczych kobiet w wieku średnim zostały pozyskane za pomocą wywiadu dotyczącego wspomnień z perspektywy wieku średniego, a licealistki i studentki wypełniały ankietę dotyczącą aktualnych marzeń.

Najmniejszy procent marzeń dotyczących sfery materialnej występuje w marzeniach młodzieńczych wspominanych przez kobiety w wieku średnim (5%). Może być to związane z tym, że w czasach, w których dorastały kobiety urodzone w latach 50. i 60. XX w., nie było takich możliwości osiągnięcia wysokiego statusu materialnego, a jednocześnie utrzymanie się na podstawowym poziomie bytowania było w większym stopniu niż obecnie zabezpieczone przez system społeczny. Wskazują na to wypowiedzi badanych kobiet w wieku średnim.

Jak ja byłam w wieku 18–20 lat, to była głęboka komuna i wtedy marzenia były całkiem inne niż teraz. Ponieważ wtedy wszyscy mieli jednakowy status i wtedy nie marzyło się, żeby dostać pracę, ponieważ praca była (...). Nie marzyło się o pracy, nie marzyło się o statusie materialnym, ale nie dlatego, że tacy nie materiališci wtedy byli, tylko po prostu wszyscy mieli ten sam poziom i wtedy ludzie nie marzyli o pieniądzach, bo po prostu nic nie było i taki był wtedy czas.

Podsumowanie

Oczywiście, faktyczne zmiany rozwojowe dotyczące marzeń mogłyby pokazać jedynie marzenia podłużne. Wskazane byłoby zatem przeprowadzenie badań podłużnych, pozwalających prześledzić ewolucję marzeń w biegu życia tych samych osób.

Słabością omawianych badań oraz niełatwym zadaniem do rozwiązania w dalszych badaniach jest określenie klarownych kryteriów pozwalających na odróżnie-

nie głębokich autentycznych marzeń od chwilowych życzeń i pragnień, wyobrażeń zaszczerpionych przez otoczenie społeczne i wpływy kulturowe (m.in. media), wyznaczonych na podstawie rozumowej analizy celów czy pragnień determinowanych przez aktualnie niezaspokojone potrzeby. Pytane o to, skąd się wzięły ich marzenia, jakie jest ich źródło, dostarczyło zwłaszcza młodym kobietom (licealistki i studentki) sporych trudności. Kobiety w wieku średnim, z perspektywy lat, w większości potrafiły podać źródło marzeń młodzieńczych, jednak otwarte pozostaje pytanie, w jakim stopniu ujmowanie przez nie źródeł własnych marzeń z przeszłości jest adekwatne, a w jakim tylko obrazuje ich aktualne odniesienie do młodzieńczych marzeń.

Bibliografia

- ADLER A., 1986, *Sens życia*, PWN, Warszawa.
- BOX G.E.P., HUNTER J.S., HUNTER W.G., 1978, *Statistics for experimenters: Design, innovation, and discovery*, Wiley-Interscience.
- DREBING C.E., GOODEN W.E., 1991, *The impact of the dream on mental health functioning in the male midlife transition*, International Journal of Aging and Human Development, 32.
- DREBING C.E., GOODEN W.E., DREBING S.M., Van de KEMP H., MALONY H.N., 1995, *The dream in midlife women. Its impact on mental health*, International Journal of Aging and Human Development, 40.
- ERIKSON E.H., 1997, *Dzieciństwo i społeczeństwo*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.
- ERIKSON E.H., 2002, *Dopełniony cykl życia*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań.
- FREUD S., 1997, *Poza zasadą przyjemności*, Wydawnictwa Naukowe PWN, Warszawa.
- KAŁUŻNA-WIELOBÓB A., 2010, *Marzenia kobiet w wieku średnim*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- KAŁUŻNA-WIELOBÓB A., 2011, *Funkcje marzeń według uczennic liceum, studentek i kobiet w wieku średnim*, Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, LXIV.
- KNOWLES M., 1980, *The Modern Practice of Adult Education*, Association Press, Chicago.
- LEVINSON D.J., DARROW C., KLEIN E., LEVINSON M., MCKEE B., 1978, *The Seasons of a Man's Life*, Knopf, New York.
- LEVINSON D.J., LEVINSON J., 1996, *The seasons of woman's life*, Knopf, New York.
- ŁUKASZEWSKI W., 1984, *Szanse rozwoju osobowości*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Mc ADAMS D.P., 2001, *Generativity in midlife*, [in:] M.E. Lachman (ed.), *Handbook of midlife development*, Springer Verlag, New York.
- OBUCHOWSKI K., 1972, *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa.
- OBUCHOWSKI K., 1993, *Człowiek intencjonalny*, PWN, Warszawa.
- OLEŚ P., 2000, *Psychologia przełomu połowy życia*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin.
- OLEŚ P., 2012, *Psychologia człowieka dorosłego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- ROBERTS P., NEWTON P.M., 1987, *Levinsonian studies of women's adult development*, Psychology and Aging, 2.
- SINGER J.L., 1980, *Marzenia dzienne*, PWN, Warszawa.
- SINGER J.L., 1976, *Daydreaming and fantasy*, George Allen & Unwin, Ltd., London.

Aneks

Tabela 3. Przedziały ufności dla wybranych kategorii marzeń

Kategoria marzeń	Grupa wiekowa	Średnia	95% przedziały	ufności
			minimum	maksimum
1) rozgałęzione (ilu sfer życia dotyczy)	liceum	0.60	0.51	0.67
	studia	0.83	0.77	0.87
	młodzieńcze ⁴	0.60	0.50	0.69
	średni	0.43	0.34	0.53
2) relacyjne	liceum	0.47	0.39	0.55
	studia	0.71	0.65	0.77
	młodzieńcze	0.36	0.27	0.46
	średni	0.38	0.29	0.48
3) związek	liceum	0.15	0.10	0.22
	studia	0.28	0.22	0.34
	młodzieńcze	0.17	0.11	0.26
	średni	0.05	0.02	0.12
4) rodzina	liceum	0.40	0.32	0.48
	studia	0.59	0.52	0.65
	młodzieńcze	0.25	0.18	0.35
	średni	0.33	0.25	0.43
5) zawodowe	liceum	0.67	0.59	0.74
	studia	0.80	0.74	0.84
	młodzieńcze	0.41	0.32	0.51
	średni	0.17	0.11	0.26
6) wykształcenie	liceum	0.46	0.38	0.54
	studia	0.40	0.33	0.46
	młodzieńcze	0.15	0.09	0.24
	średni	0.06	0.03	0.13
7) kariera	liceum	0.47	0.38	0.55
	studia	0.71	0.65	0.77
	młodzieńcze	0.30	0.22	0.40
	średni	0.13	0.08	0.21
8) osobiste	liceum	0.51	0.43	0.59
	studia	0.67	0.61	0.73
	młodzieńcze	0.25	0.18	0.35
	średni	0.45	0.36	0.55
10) materialne	liceum	0.17	0.12	0.24
	studia	0.23	0.18	0.29
	młodzieńcze	0.05	0.02	0.12
	średni	0.14	0.09	0.23
11) długofalowe	liceum	0.56	0.48	0.64
	studia	0.91	0.87	0.94
	młodzieńcze	0.86	0.77	0.91
	średni	0.54	0.44	0.63
12) pozasobiste (kogo dotyczy)	liceum	0.14	0.09	0.21
	studia	0.14	0.10	0.19
	młodzieńcze	0.12	0.07	0.20
	średni	0.36	0.27	0.46

⁴ Marzenie młodzieńcze z punktu widzenia wieku średniego.

Dreams of modern women in different developmental periods

The objective of the research was to present the image of women's dreams in different age groups. Research questions were asked on the content and form of female dreams in individual developmental stages and inter-group differences. 509 women participated in the research, representing three age groups: 16–18, 20–24 and 35–50 year old. The following research methods were used: a structured interview and a questionnaire concerning the issue of dreams. The following results were obtained: university students' dreams (in comparison to high school students) are more frequently split, long-term, complex and refined. In case of high school and university students split dreams are the more common kind, whereas in middle age single dreams are more common. In the period of university studies, more women have long-term dreams, whereas in the middle age, only short-term. In the relation-connected dream group, the dreams concern mostly the future of children. In the middle age personal dreams (concerning travel, wishes, hobby, interest, personal development) are more numerous than the relation-connected ones or professional ones. With high school and university students the most frequent are the professional dreams, then relation-connected and finally personal dreams. Modern students of secondary schools and modern students of universities dream about carrier and a high material status more often than women in the past. Preliminary suggestions about the use of the knowledge about women's dream in education and pedagogical practice were also presented in the article.